

УДК 37+ 371.21

К.Д.УШИНСЬКИЙ ПРО ВИХОВАННЯ “НОВОЇ ЛЮДИНИ”

Шевченко С.М.

У статті аналізуються проблеми оновлення шкільної освіти, зокрема ідеї виховання “нової людини”.

Ключові слова: ідеї, виховання, розвиток, “нова людина”, школа, процес, К.Д.Ушинський.

В статье анализируются проблемы совершенствования школьного образования, в частности идеи воспитания “нового человека”.

Ключевые слова: идеи, воспитание, развитие, “новый человек”, школа, процесс, К.Д.Ушинский.

In the article the problems of perfection of school education, in particular, ideas of education of “the new person” are analyzed.

Key words: ideas, education, development, “the new person”, school, process, K.D.Ushynskyi.

Незабаром минає 185 років від дня народження Костянтина Дмитровича Ушинського. У контексті сучасних проблем оновлення освітньої галузі в Україні актуалізуються його ідеї щодо виховання нової людини. Внесок К.Д.Ушинського у шкільну освіту – це дорогоцінне надбання вітчизняної педагогічної думки XIX ст.

Серед великої кількості проблем, що нині хвилюють українську школу, значне місце належить питанням виховання нової людини як у філософсько-психологічному, інтелектуальному, культурологічному та педагогічному аспектах, так і в суто практичному. На прискорення цього важливого для суспільства процесу нині спрямовані зусилля педагогів країни. Проблема виховання нової людини по суті не є новою. Над нею, зокрема, працювали С.Т.Шацький, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський.

Науково-педагогічний доробок К.Д.Ушинського протягом багатьох років не втрачає своєї актуальності. На його ідеях зросли і змужили такі українські педагоги, як Х.Д.Алчевська, Г.Г.Ващенко, Б.Д.Грінченко, М.І.Демков, О.В.Духнович, Т.Г.Лубенець, А.С.Макаренко, С.Ф.Русова, В.О.Сухомлинський, Я.Ф.Чепіга та багато інших. У ході історіографічного пошуку з'ясовано, що спадщину видатного педагога досліджували українські вчені С.У.Гончаренко, Л.Д.Березівська, А.М.Бойко, О.О.Любар, Ф.І.Науменко, М.Г.Стельмаховіч, В.Терлецький, Д.Т.Федоренко та ін.

Наше завдання – висвітлити ідеї К.Д.Ушинського щодо виховання нової людини у кінці XIX ст. У той час на українських землях, які входили до складу Російської імперії, система освіти була становою, платною і виступала гарантом самодержавного суспільного ладу. Вітчизняна школа розвивалася

як складова загальноімперської системи освіти, віддзеркалювала загальні реформаторські процеси, у яких К.Д.Ушинський брав активну участь.

Світогляд Костянтина Дмитровича формувався під впливом російської та європейської філософської думки, революційних подій у Європі 40–50-х років XIX ст. На основі аналізу поглядів європейських учених (Дж.Локк, І.Ф.Гербарт, І.Кант, І.Г.Песталоцці та ін.) і російських реформаторів (Н.А.Добролюбов, Н.А.Некрасов, М.Г.Чернишевський, І.М.Сеченов та ін.), попереднього вітчизняного досвіду Костянтин Дмитрович обґрунтував ідею про виховання нової людини. Він писав, що “людина своїм корінням міцно пов'язана із усім біологічним світом, становить його високий рівень і водночас володіє такими засобами, що якісно відрізняють її від усього попереднього розвитку життя” [5, с. 519].

К.Д.Ушинський наголошував на важливості філософських поглядів і теоретико-педагогічних положень про мету виховання як підготовку нової людини до життя, праці. Тому педагог має бути зацікавленим у вивченні не лише педагогіки, а й близьких до неї наук (антропологічних, за К.Д.Ушинським), а саме: анатомії, фізіології людини, психології, логіки, філософії, географії, статистики, політичної економії та історії в широкому розумінні (історія релігії, цивілізації, філософських систем, літератури мистецтва і виховання).

Педагогіка належить до унікальних явищ людського суспільства, що інтегрує досягнення науки й мистецтва. За визначенням К.Д.Ушинського, “педагогіка – не наука, а мистецтво – найбільше, найскладніше, найвище й найнеобхідніше з усіх мистецтв” [4, с. 205]. Він навчав “розрізняти педагогіку в широкому розумінні як суму знань,

потрібних або корисних для педагога, і педагогіку у вузькому розумінні як зібрання виховних правил”; закликав збагнути “відмінності між педагогікою у широкому розумінні як зібранням наук, спрямованих до однієї мети, і педагогікою у вузькому розумінні як теорією мистецтва, виведеною з цих наук” [4, с. 194].

К.Д.Ушинський сміливо заявляв, що мистецтво спирається на науку. Він радив для досягнення результату у вихованні нової людини “сприяти розвитку мистецтва виховання” [4, с. 205]. Костянтин Дмитрович стверджував, що “педагогіка буде першим, вищим з мистецтв, бо вона прагне задовольнити найбільшу з потреб людини й людства – прагнення до вдосконалення в самій людській природі” [Там само, с. 193]. Він узагальнив вимоги щодо знань педагога, а саме: “...беручись до святої справи виховання дітей, ми повинні глибоко усвідомлювати, що результати його здебільшого сумні й мізерні і що, в кожному разі, нам треба добирати способи зробити дітей наших кращими за нас” [Там само, с. 201]; радив готувати педагогів у різних напрямках, адже “ні в чому, мабуть, *однобічний* напрям знань і мислення не такий шкідливий, як у педагогічній практиці” [Там само, с. 206].

Видатний педагог прагнув “у самій природі людини” знайти “засоби виховної діяльності”, переконливо доводячи, що “засоби ці величезні”. Він вимагав будувати навчання і виховання з урахуванням природи дитини, її національної належності. “Якщо педагогіка хоче виховати людину в усіх її відношеннях, то вона повинна *перше пізнати її* також в усіх відношеннях”, – наголошував учений [4, с. 199].

Особливого значення К.Д.Ушинський надавав психології. Усвідомлюючи значення психології для педагогіки, він поставив своїм завданням з’ясувати психологічні основи навчання і виховання. Насамперед, обґрунтувавши ідеалістичні погляди на психіку, вчений високо оцінив усе позитивне, що дало для педагогіки “матеріалістичне розуміння людської психіки” [5, с. 48].

У центр психологічних думок Костянтин Дмитрович поставив людину з її ставленням до світу та до інших людей. Це дало йому змогу по-новому розв’язати багато важливих питань з психології навчання та виховання. У вихованні нової людини він наполягав на вивченні психічних явищ та процесів.

Викладаючи свою систему психологічних ідей, учений розпочинає її з характеристики біологічних передумов психічних процесів, зокрема з живих організмів, їх нерозривного зв’язку із середовищем, основних проявів їх життєдіяльності, а далі переходить від суто органічних явищ до психофізіологічних і вищих психічних процесів.

Учений конкретизував думку про єдність свідомого й неусвідомлюваного, аналізуючи потреби людини, способи їх впливу на діяльність, роботу пам’яті, утворення звичок, перебіг мовного процесу тощо. У цьому питанні він також глибше дивився на явища психічного життя людини порівняно з його західними сучасниками, які не визнавали існування неусвідомлюваного психічного. Костянтин Дмитрович визнавав не тільки його існування,

а й його важливу роль у розвитку та вихованні особистості.

У праці “Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології” К.Д.Ушинський виклав систему психологічних ідей, у якій виявилися самостійність і оригінальність його думки щодо розв’язання ряду психологічних питань. Позитивна риса системи вченого полягала в тому, що він розумів психологію як досвідну науку, що вивчає психічні явища, процеси, нагромаджує факти, аналізує їх, робить висновки і з них будує теорію, а не займається міркуваннями про душу. Аналізуючи з психологічного боку процес засвоєння учнями знань, Костянтин Дмитрович висунув ряд важливих думок: про роль наочності в навчанні (особливо в початковому) й поєднання наочності з мисленням; про перехід від ознайомлення з фактами до їх порівняння, аналізу, синтезу й узагальнення за допомогою слова; про співвідношення діяльності вчителя й активності учнів та розвиток пізнавальних процесів у навчанні.

К.Д.Ушинський указував на те, що навчання та виховання мають справу не тільки з інтелектуальними, а й з емоційними процесами. У своїх працях він це переконливо доводив і радив у вихованні людини обов’язково враховувати емоції. За його твердженням, на них можна впливати словом. За допомогою впливу слова, вважав учений, педагоги зможуть керувати емоціями особистості та спрямовувати їх у позитивне русло. Дуже важливо, щоб педагог умів бачити, відчувати й усвідомлювати причини виникнення несприятливих емоційних станів у школярів та визначати шляхи уникнення їх чи регулювання ними. Саме емоційна сфера є ґрунтом для формування свідомості особистості, її почуттів, волі. Емоційна сфера дуже чутлива і відтворює різні прояви людської душі: радість, сум, тривогу, захоплення, пригніченість тощо. Якщо доросла людина певною мірою може регулювати свій душевний стан, то дитина, навпаки, часто потрапляє в бурхливий потік різних психічних змін, які відбуваються в її внутрішньому світі. Тому за допомогою розкритих Костянтином Дмитровичем особливостей емоцій людини (зв’язок із потребами, прагненнями, інтелектуальними процесами) педагог може впливати на їх формування. Використовуючи весь арсенал педагогічної майстерності, він зможе виконувати роль духовного і морально-етичного наставника молоді.

Багато цінних думок висловив К.Д.Ушинський і про волю та характер особистості, їх позитивні й негативні якості, умови формування. Особливо він вірив у свободу людини та підкреслював її самостійність у процесі діяльності, під час якої воля спрямовується в корисному напрямі та формується характер. Тому “віра в особисту свободу людини – основа всякої практичної діяльності, а отже, і виховання...” [3, с. 435].

Видатний педагог шукав найефективніші засоби виховного впливу на людину. Він сміливо заявляв, що однією з найважливіших наук є фізіологія. “Читаючи фізіологію, ми на кожній сторінці переконуємося в широкій можливості впливати на фізичний розвиток індивіда... З цього джерела, яке тільки-но відкривається, виховання ще майже не

черпало. Коли ми переглядаємо психічні факти, взяті з різних теорій, нас вражає, мабуть, ще більша можливість мати величезний вплив на розвиток розуму, почуття й волі людини, і так само вражає нас мізерність тієї частки цієї можливості, яку вже використало виховання”, – наголошував К.Д.Ушинський [4, с. 207–208]. На його переконання, фізіологічні особливості людини в ході виховання відіграють велику роль. У цьому напрямі варта уваги нервова система людини. Для вихователя у процесі виховання дуже важливо знати, що “нервова система надзвичайно відмінна в різних людей” [Там само, с. 223]. Наприклад, “вихователю повинен пам’ятати, що нервовий організм тільки поступово звикає, не подразнюючись, зносити всі найсильніші й найширші враження і що разом з розвитком нервової організації повинні міцніти воля й свідомість у людини” [Там само, с. 225].

Дані анатомії й фізіології К.Д.Ушинський використав для пояснення психічних явищ. Він розглянув свідомість людини, її пізнавальні процеси як відображення об’єктивної дійсності та емоції (відчуття і почуття) в тісному зв’язку з основними прагненнями людини.

Відомий педагог прагнув показати, з одного боку, участь і спосіб участі анатомічних органів та фізіологічних процесів у психічних процесах, а з іншого – “непояснюваність психічних процесів тільки фізіологічними і участь у них нового, уже неречового агента, тобто душі” [Там само, с. 466].

К.Д.Ушинський сподівався, що “людство, нарешті, стомиться гнатися за зовнішніми вигодами життя й візьметься створювати значно сталіші вигоди в самій людині, переконавшись не на словах тільки, а на ділі, що головні джерела нашого щастя й величі не в речах і порядках, що нас оточують, а в нас самих” [Там само, с. 209]. Учений наполягав на цілісному вивченні людини. Тому в основу свого трактування він поклав два головних поняття: “організм” і “розвиток”. За його словами, поняття “організм” диктувало необхідність розгляду людини як єдиної психофізіологічної істоти, у якій духовна і фізична сфери перебувають у тісному взаємозв’язку. Наприклад, воля людини є “цією наймогутнішою підоймою, яка може змінювати не тільки душу, а й тіло з його впливами на думку” [Там само, с. 209].

Учений стверджував, що виховна діяльність – школа, виховання і наставник – це не єдині вихователі людини. Надто сильними її вихователями є непередбачувані виховні дії, а саме: природа, сім’я, суспільство, релігія, народ, його мова, виховання словом, а також історія народу. Виховання людини змінюється протягом життя, і ці зміни пов’язані зі змінами в її власній душі. Воно стає дієвим лише тоді, коли особа вкладає сили своєї душі в іншу людину, дбає про неї. Отже, вихователю є тією силою, завдяки якій ніколи не припиняється духовний (моральний, інтелектуальний, емоційний, естетичний) розвиток людини, тобто процес виховання є безперервним і триває все життя. При цьому змінюються лише роль і співвідношення різних виховних факторів. Провідну роль у вихованні відіграє родина; у роки навчання – школа, училище, ВНЗ; з початком трудової діяльності –

власна сім’я, трудовий колектив, громадські, політичні та релігійні організації. Беручи до уваги всі виховні фактори, шкільне виховання залишає найглибший слід у свідомості людини, бо нервова система в молодому віці характеризується високою пластичністю і сприйнятливостю. Але це не означає, що виховний захід здатний змінити поведінку учня, потрібна систематична робота вихователя. Виховний процес слід розпочинати в початковій школі, яка може “розбудити” розум і почуття дитини, виробити в неї своє ставлення до життя.

К.Д.Ушинський високо оцінював роль педагога. Він справедливо вважав, що вплив педагога на школярів є тією виховною силою, яку неможливо замінити ніякими статутами та програмами, ніякою організацією навчальних закладів, “що особистість вихователя означає все у справі виховання” [1, с. 238]. Учитель повинен бути, наголошував Костянтин Дмитрович, не тільки викладачем тих чи інших предметів, а й вихователем, любити свою професію, знати педагогіку і психологію, володіти майстерністю і мати педагогічний такт.

Для підготовки вчителів середньої школи і викладачів педагогіки в учительських семінаріях К.Д.Ушинський радив відкривати педагогічні факультети при університетах. Великого значення у підвищенні педагогічної і методичної кваліфікації вчителів він надавав учительським з’їздам та курсам, які радив проводити під час літніх шкільних канікул.

На учительських з’їздах К.Д.Ушинський виступав з доповідями стосовно шкільної освіти. Як їх учасник Костянтин Дмитрович визначав: “Найважливіші з цих проблем – розкриття філософських основ педагогіки, пошук провідної, “основної ідеї освіти”, поза з’ясуванням якої марно ламати списи навколо конкретних педагогічних питань, так само, як і навколо різних проектів шкільних реформ” [4, с. 477]. Саме відсутність такої ідеї, на його думку, – “головна причина, чому в усіх проектах таких реформ виявляється нерішучість, двоїстість, з’являються суперечності на кожному кроці...” [Там само, с. 477].

Усе викладене дає підстави стверджувати, що до самої смерті (1870) К.Д.Ушинський активно розробляв питання шкільної освіти і пропагував їх у своїх працях. Глибоко вивчивши стан виховання, він запропонував нову ідею про виховання людини у праці “Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології”, що стала вершиною його педагогічної творчості й не має рівних у світовій педагогічній літературі [Там само, с. 11].

К.Д.Ушинський дійшов висновку, що колектив лише тоді є великою виховною силою, коли він увесь час духовно зростає. Ідеться про постійне, безперервне духовне самозбагачення людини, проте, що вона як один із скульпторів, котрий творить нову людину, завжди працює над собою. Кожна людина має виявляти свою активність у тій сфері діяльності, в якій найповніше розкриваються її задатки, здібності, нахили.

Цінність педагогічних ідей К.Д.Ушинського у вихованні нової людини полягає в тому, що вони ґрунтувалися на знаннях законів пізнавальної і виховної діяльності. Костянтин Дмитрович зробив

значний внесок у формування педагогіки як загальної науки, визначив її місце в загальній системі наук, характер і взаємодію із суміжними науками. Він розглянув фізіологічні механізми психічної діяльності, знання якої є одним з найважливіших для вихователя. Як ніхто з вітчизняних педагогів, К.Д.Ушинський розкрив роль людини в суспільстві, довівши при цьому, що правильне виховання здатне примножити фізіологічні, інтелектуальні й моральні сили нової людини. Педагог вірив у прогресивний розвиток суспільства і вважав, що він можливий лише за умови організації цілеспрямованого виховання підростаючих поколінь. Отже, праці К.Д.Ушинського "закладали міцний фундамент споруди педагогічної антропології, зводити яку тільки через сто років почала педагогічна наука", а

його ідеї "цементували різноманітність не зіставлених раніше явищ і фактів, об'єднували їх у струнку педагогічну теорію" [4, с. 8], що вплинула на подальший розвиток школи і педагогічної думки.

Підсумовуючи, варто сказати, що за глибиною проникнення в суть процесів виховання і навчання, формування моральних поглядів, за рівнем наукової обґрунтованості ідеї К.Д.Ушинського були і є найкращим вираженням підходів до виховання "нової людини". Звичайно, в умовах панування самодержавного ладу та імперської системи освіти ці ідеї не могли бути реалізованими. Проте вони стали підґрунтям для створення подальших праць, пов'язаних з виховним процесом підростаючого покоління, а також підручників для школи та ВНЗ.

Література

1. История педагогики : [учебник для студентов пед. ин-тов] / [под ред. Н. А. Константинова, Е. Н. Медынского, М. Ф. Шабаева]. — [4-е изд., доп. и перераб.]. — М. : Просвещение, 1974. — 447 с.
2. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / [за ред. Л. М. Проколієнко ; упор. В. В. Андрієвська, Г. А. Балл, А. Т. Губко та ін.]. — К. : Рад. шк., 1989. — 608 с.
3. Ушинський К. Д. Твори : в 6 т. / [редкол. : В. М. Столетов (голова) та ін.]. — К. : Рад. шк., 1952—1955.
- Т. 4 : Людина як предмет виховання. Педагогічна антропологія. Передмова / [ред. кол. : В. М. Столетов (голова) та ін.]. — К. : Рад. шк., 1952. — 490 с.
4. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2 т. / пер. з рос. ; редкол. : В. М. Столетов (голова) та ін. — К. : Рад. шк., 1983.
- Т. 1 : Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / [ред. кол. : В. М. Столетов (голова), Є. М. Кожевніков, М. П. Кузін, О. Р. Лурія, А. В. Петровський, О. І. Піскунов (заст. голови), В. О. Разумний, Є. Д. Днепров (вчений секретар)]. — К. : Рад. шк., 1983. — 488 с.
5. К. Д. Ушинский. Педагогические сочинения : в 6 т. / [сост. : С. Ф. Егоров и др.]. — М. : Педагогика, 1990.
- Т. 5 : Педагогическая психология / [сост. : С. Ф. Егоров и др.]. — М. : Педагогика, 1990. — 528 с.